

Marjeta Šašel Kos

Stoletniki na območju Emone ter sosednjega Norika in Panonije

POVZETEK

Prispevek je okrajšana, prirejena in dopolnjena verzija članka, ki je bil v angleščini objavljen leta 2006 v 25. zvezku italijanske monografske serije *Epigrafia e antichità* (Centenarians in the Emona area and the adjacent Norican and Pannonian regions, v: *Misurare il tempo, misurare lo spazio*, ur. M. G. Angeli Bertinelli, A. Donati, Faenza, 175–197). Obravnava probleme, ki jih odpira študij antične demografije; te namreč zaradi zelo pomanjkljivih podatkov nikakor ni mogoče rekonstruirati. Zaradi visoke umrljivosti malih otrok naj bi povprečna pričakovana starost v rimskih časih znašala med 20 in 30 let, bolj natančne številke pa ni mogoče določiti. Zanimivo je, da so stoletniki v večjem številu dokumentirani na nagrobnikih antične Emone (Ljubljana) in sosednjega noriško-panonskega območja, kar ne pomeni, da bi ljudje na tem prostoru dlje živeli, ampak morda le, da so stari ljudje tu uživali večje spoštovanje kot drugje. Podatke iz rimskodobnih napisov dopolnjujeta še podatek enciklopedista Plinija starejšega o prebivalcih nekaterih severnoitalskih mest, ki so bili stari več kot 100 let in celo več kot 120 let, ter knjižica Lukijana iz Samosate o slavnih antičnih starčkih. Napisal jo je kot darilo za prijatelja Kvintila (*Quintillus*) ob praznovanju dneva, ko je njegov drugi otrok dobil ime, morda sedmi dan po otrokovem rojstvu. Aristotel namreč omenja, da je toliko novorojenčkov umrlo še pred svojim sedmim dnevom – morda tretjina –, da jim prej niso dali imena.

Ključne besede: Emona, noriško-panonski prostor, rimsko obdobje, stoletniki, antična demografija

AVTORICA: dr. Marjeta Šašel Kos, arheologinja in klasična filologinja, je znanstvena svetnica na Inštitutu za arheologijo Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Ukvarja se z grškimi in latinskimi literarnimi viri za zahodni Balkan in jugovzhodni alpski prostor (*Appian and Illyricum*, 2005) in z rimskimi napisi Slovenije (*Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije. Rimski spomeniki – Vodnik*, 2004).

ABSTRACT

Centenarians in the Emona area and neighbouring Norican and Pannonian regions

The article is an abridged, modified, and revised version of the book chapter published in English in 2006, in Volume 25 of the Italian series of monographs “*Epigrafia e antichità*” (“Centenarians in the Emona area and the adjacent Norican and Pannonian regions”, in: *Misurare il tempo, misurare lo spazio*, eds. M. G. Angeli Bertinelli, A. Donati, Faenza, pp. 175–197). It deals with the problems raised by the study of ancient demography, which cannot be reconstructed because the data are insufficient and inadequate. Due to high

(infant) mortality, mean life expectancy at birth in the Roman world would have ranged between 20 and 30 years; it cannot be expressed in more precise figures. Rounding up ages was a common phenomenon in the Roman period, particularly when the deceased were older than 25 years, and this can also be observed in the area of Emona (Ljubljana), as well as the neighbouring Pannonian and Norican regions, where centenarians are exceptionally well attested. Their tombstones, which belong to the autochthonous population, are merely a sign that old people were habitually commemorated in the mentioned areas. This may imply that the role they had played in their community was regarded as important, but does not mean that the inhabitants of these regions lived longer than those elsewhere. The data from the Roman inscriptions are supplemented by the data from the *Naturalis historia* of Pliny the Elder (1st century AD), who noted that a few individuals of certain north Italian towns had lived to the age of 100, while some had even been older than 120 years. Lucian of Samosata, Greek rhetorician and satirist (2nd century AD), devoted one of his essays to centenarians, introducing some famous men who lived to be 80 or more. His essay was a present for his friend Quintillus at the ceremony when the latter gave his second child a name; this may have happened on the seventh day after his birth. According to Aristotle, so many new-born infants died before their seventh day – perhaps one third – that they were not even given names before this day.

Key words: Emona, Norican and Pannonian regions, Roman period, centenarians, ancient demography

AUTHOR: Marjeta Šašel Kos, PhD, archeologist and classical philologist, is a senior research fellow at the Institute of Archaeology of the Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts. Her main research interests are Greek and Roman literary sources for the western Balkans and southeastern Alpine area (*Appian and Illyricum*, 2005), and Roman inscriptions from Slovenia (*Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije. Rimski spomeniki – Vodnik*, 2004).

1 NEKAJ UVODNIH MISLI OZ. KAKO LAHKO ŽE MAJHNO ŠTEVILO NAGROBNIKOV SPREMENI REZULTATE »STATISTIKE IZ RIMSKIH NAPISOV«

J. Szilágyi je v nekaj pomembnih člankih, ki so temeljili na zvezkih monumentalnega korpusa latinskih napisov rimskega imperija (*Corpus inscriptionum Latinarum*), zbral starosti umrlih na grobnikih v zahodni polovici imperija in jih objavil v obliki tabel, ki vsebujejo življenjske dobe prebivalcev različnih mest in regij v Italiji in v provincah. Menil je, da lahko tako pridobljeni »statistični« rezultati osvetlujejo – z upoštevanjem nekaj neizogibnih omejitev – določene probleme smrtnosti v času rimskega imperija in nasploh antične demografije. Upošteval je le mesta, kjer je lahko zbral vsaj 75 primerov navedbe starosti; številke, ki jih je pridobil na vzorcu manj kot 75 primerov pa je navedel

v oklepajih. Člankom je dal naslov »doprinosi k statistiki smrtnosti«,¹ in čeprav je bil previden pri vrednotenju svojih seznamov, se vendarle ni zavedal vseh pomankljivosti tovrstnega pristopa k tej problematiki. Vzorci, ki so že sami na sebi problematični, saj temeljijo na neznatnem odstotku do danes ohranjenih rimskih napisov (zelo verjetno ne poznamo več kot 0,1 % vsega epigrafskega gradiva² in le 0,015 % vseh navednih starosti ob smrti),³ pa so neprimerni za demografske raziskave še iz drugih razlogov, predvsem zaradi nezanesljivega navajanja starosti, večjega števila nagrobnikov za mlajše umrle in različne zastopanosti spolov in družbenih razredov.⁴ Jasno je torej, da zbrano gradivo ne more razložiti demografskih problemov, ampak lahko zgolj osvetluje običaje, povezane s postavljanjem nagrobnikov,⁵ posebej lokalne posebnosti, ter omogoča primerjavo med različnimi regijami, npr. med posameznimi provincami ali med mesti na eni strani in podeželjem na drugi.

Povprečna starost je povsem izkrivljena, predvsem ker je antični človek število let pogosto zaokrožil in navedel višjo starost od resnične (bodisi namerno bodisi iz nevednosti), visoka umrljivost zelo majhnih otrok pa ni bila zabeležena. V Afriki naj bi bilo na okrog 15.000 nagrobnikih zabeleženih 183 stoletnikov;⁶ čeprav so antični Afričani veljali za zelo zdravo raso in bili znani po svoji dolgoživosti (Salustij, *Bell. Iugur.* 17, 6), njihova pričakovana življenjska starost ob rojstvu, izračunana iz tega vzorca, nikakor ni mogla biti tako izrazito višja kot v drugih provincah rimskega imperija. Povprečna starost 60,2 leta prebivalcev mesta *Castellum Celtianum* v Afriki, če jo primerjamo z 18,1 leta prebivalcev Virunuma (Gospodsvetsko polje) v Noriku, ni le malo verjetna, ampak preprosto ni mogoča.⁷ Jasno je tudi, da niso bili vsi na napisih zabeleženi stoletniki dejansko stari sto let. Na grobniku nekega pradede Tita Flavija Pudensa Maksimijana (*T. Flavius Pudens Maximianus*) iz Alžirije je njegova starost navedena kot 83 let in 11 mesecev, v epigramu pod napisom pa piše, da je živel 100 let.⁸ Iz raznih v Egiptu najdenih uradnih dokumentov je razvidno, da so podatki o starosti iste osebe v različnem času lahko zelo protislovni, saj so nekateri leta pozneje navajali nižjo starost, kot so jo navedli v starejšem dokumentu.⁹ Na »dokumentirane« starosti je torej treba gledati kot na zelo nezanesljive,

¹ J. SZILÁGYI, *Beiträge zur Statistik der Sterblichkeit in den westeuropäischen Provinzen des Römischen Imperiums*, "AArchHung" 13 (1961), 125–155; objavil je več podobnih člankov za razne regije, zadnjega o Afriki v isti reviji št. 19 (1967), 25–59.

² G. ALFÖLDY, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien* (mit einem Beitrag von A. MÓCSY), Budapest 1965, 24.

³ M. CLAUS, *Probleme der Lebensalterstatistiken aufgrund römischer Grabinschriften*, "Chiron" 3 (1973), 411.

⁴ T. G. PARKIN, *Demography and Roman Society*, Baltimore, London 1992, 15 ss.

⁵ P. SALMON, *Les insuffisances du matériel épigraphique sur la mortalité dans l'antiquité romaine*, v F. Hinard (ur.), *La mort, les morts et l'au-delà dans le monde romain* (Actes du coll. de Caen 1985), 1987, 99–112. Tudi eden zadnjih člankov potrjuje te ugotovitve: M. MAYER I OLIVÉ, *The demography of the first Mediterranean global network: The Roman Empire, Disputatio of Barcelona 2014: The Mediterranean bridge of cultures – Contributions to Science 2015*, 49–58 (www.cat.science.cat).

⁶ SALMON, *Insuffisances*, 107 (cit. v op. 5). C() le redko lahko pomeni *c(irciter)*, »približno«.

⁷ T. G. PARKIN, *Old Age in the Roman World. A Cultural and Social History*, Baltimore, London 2003, 38.

⁸ CIL VIII 28082; PARKIN, *Demography*, cit. (op. 4), 14.

⁹ R. DUNCAN-JONES, *Structure and Scale in the Roman Economy*, Cambridge, New York, Melbourne 1990, 79–80.

vendar pa to ne preprečuje, da lahko obravnavamo nekatere z njimi povezane zanimive pojave; večina raziskav še vedno temelji na gradivu, ki ga je zbral Szilágyi.

Ena najbolj vpadljivih značilnosti skoraj vseh skupin rimskih nagrobnikov, ki so navedene na njegovih seznamih, je zaokrožanje starosti na najbližji mnogokratnik števila 5, kar predvsem prevladuje v Noriku in obdonavskih provincah. V posameznih mestih zahodnega dela rimskega imperija zaokrožanje variira od 0 % do 80 %, ¹⁰ čeprav je primerov, kjer ta pojav ni zabeležen, izredno malo. Odstotek se razlikuje glede na regijo, družbeni položaj umrlih, poklic in spol, ne pa glede na stoletje. Ni namreč velike razlike med dvema velikima skupinama, na kateri je Szilágyi razdelil svoje gradivo: od 1. do 2. in od 3. do 4. stoletja po Kr. Na razlike v spolu je treba gledati previdno: zaokroževanje starosti naj bi bilo v Panoniji 64,8 % za moške in 75,9 % za ženske, v Noriku to znaša 82,1 in 77,3, v Italiji izven Rima pa 42,6 in 41,8. ¹¹ A. Mócsy je višje številke pripisoval manjši stopnji romanizacije, čeprav se je zavedal, da je bilo že samo postavljanje nagrobnikov znak romanizacije. ¹² Slika se lokalno razlikuje in ni zanesljiva, saj včasih pokaže, da so v mestih bolj pogosto zaokrožali starost kot na podeželju, kar se ne zdi logično.

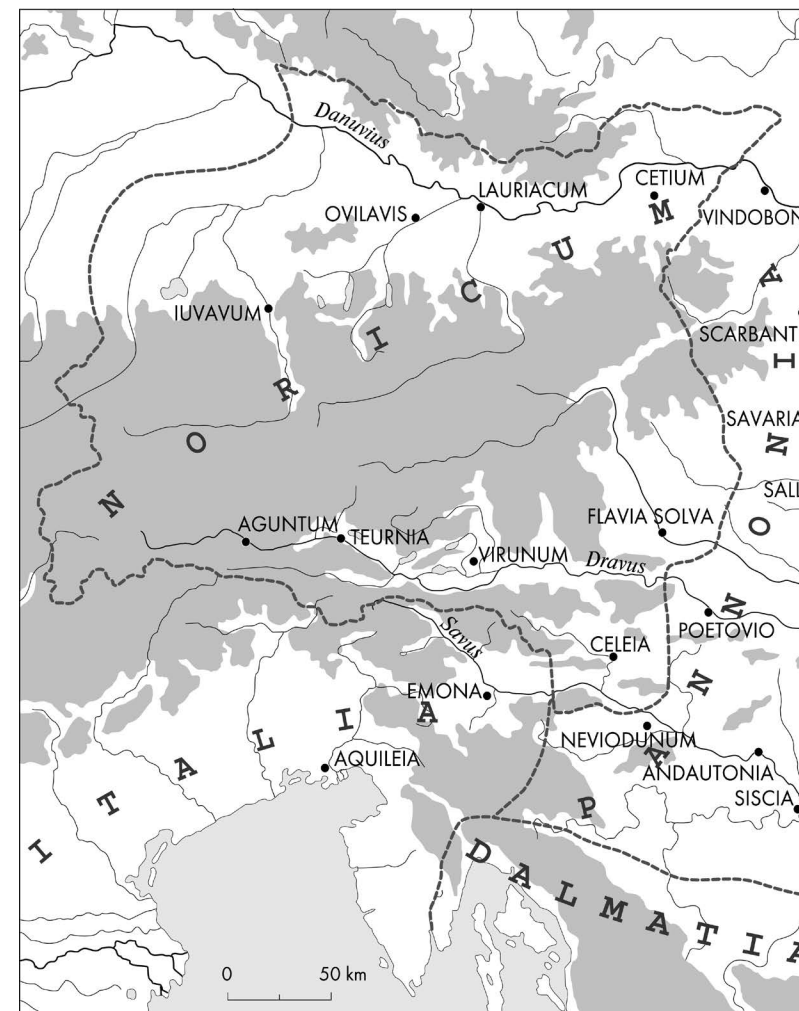
Szilágyi je gradivo razvrstil po korpusu latinskih napisov (*Corpus inscriptionum Latinarum*) in zato uvrstil Emono v Panonijo; tudi Mócsy jo je vedno imel za panonsko mesto, čeprav je bila dokazano v Italiji. Podatki, ki se na Szilágyijeve tabelah nanašajo na Emono, so torej napačni, saj jo je treba obravnavati v okviru 10. regije Italije (Sl. 1.). Emona je bila rimska kolonija, ustanovljena za časa cesarja Avgusta v Italiji ¹³ in v mestu najdeni rimski napisi kažejo vrsto značilnosti napisov drugih mest severne Italije, zato morajo biti podatki z njih vrednoteni v okviru Italije in ne v okviru province Panonije. Napisi z emonskega podeželja pa se lahko primerjajo s sosodnjimi neitalskimi deželami, kjer je živel peregrino prebivalstvo, torej skupnosti pretežno brez rimskega državljanstva. Ig z okolico predstavlja izjemo v celotnem zahodnem delu imperija, saj je bilo v nepomembni vasi na robu ozemlja rimske kolonije Emone najdenih več kot 100 nagrobnikov. Emona in Ižansko sta bila dva zelo različna svetova, ki ju težko primerjamo in kar se odraža tudi v tako imenovanih »demografskih« raziskavah.

¹⁰ CLAUS, *Probleme*, cit. (op. 3), 411.

¹¹ DUNCAN-JONES, *Structure*, cit. (op. 9), 86, temelji na tabelah pri SZILAGYI-ju.

¹² A. MÓCSY, *Die Unkenntnis des Lebensalters im römischen Reich*, "AantHung" 14 (1966), 405.

¹³ Glej nazadnje M. ŠAŠEL KOS, *Colonia Iulia Emona – the genesis of the Roman city (Colonia Iulia Emona – nastanek rimskega mesta)*, *Arheološki vestnik* 63, 2012, 79–104.

Slika 1: Zemljevid južnega Norika in zahodne Panonije, ki mejita na Italijo

2 POVPREČNA PRIČAKOVANA STAROST – NEKAJ OPAŽANJ

Antična demografija v stroki velja za zelo kontroverzen predmet študija, zato je bibliografija, ki se nanjo nanaša, zelo obsežna. Kaj pa vseeno vemo? Zaradi visoke umrljivosti malih otrok naj bi povprečna pričakovana starost v rimskih časih po izračunih K. Hopkinsa znašala med 20 in 30 let; bolj natančne številke ni mogoče določiti. ¹⁴ Tako širok razpon potrjujejo tudi poznejše študije, ¹⁵ zanimivo pa je, da te številke veljajo tako za nižje razrede kot za visoko rimsko družbo (in tudi za cesarske družine), ne glede na

¹⁴ K. HOPKINS, *Graveyards for Historians*, v F. Hinard (ur.) 1987 (cit. v op. 5), 113–126, posebej 116.

¹⁵ DUNCAN-JONES, *Structure*, cit. (op. 9), 103–104; B. W. FRIER, *Demography*, v "The High Empire, A.D. 70–192" (CAH² XI), Cambridge 2000, 787–816.

njihov privilegiran položaj.¹⁶ Glede velike geografske in časovne razsežnosti imperija so bile tudi »demografske« razlike velike; nanje so vplivale etnične razlike, klima, geografska umeščenost, običaji, različen življenjski stil, kar se je vse razlikovalo od regije do regije; demografije torej ni mogoče pravilno rekonstruirati,¹⁷ zlasti ne na podlagi podatkov iz rimskih napisov.

Različna pričakovana starost pa ima in je vedno imela daljnosežne posledice; če je bila 20 let, bi morala imeti družina več kot 6 otrok, ki bi nadomestili starše; če pa je bila 25 let, bi bili dovolj že manj kot 4 otroci. Smrtnost novorojenčkov – ki se ne odraža na nagrobnikih, je pa včasih vidna na pokopališčih –,¹⁸ in malih otrok je bila v antiki zelo visoka, ne le zaradi bolezni, ampak tudi zato, ker so se znebili bolnih novorojencev in včasih morda tudi deklic, čeprav ni povsem gotovo, če je bilo to v navadi tudi v rimskih časih.¹⁹ Aristotel omenja, da je toliko novorojenih otrok umrlo pred sedmim dnevom starosti – morda tretjina –, da jim pred tem sploh niso dali imena (*Hist. anim.* 588a, 8–10). Pozneje so bile zaradi onesnažene vode in slabe higijene najnevarnejše bolezni predvsem razne diareje, ki so pogosto povzročile smrtonosno izsušitev telesa. Preden je bilo leta 1796 odkrito cepivo proti črnim kozam, je v prvem letu življenja umrl en otrok od dveh. Smrt pa je v antiki med otroki pustošila še preden se je bolezen pojavila v zahodnem delu rimskega imperija; kuga v času Marka Avrelija v drugi polovici 2. stoletja po Kr. je bila najverjetneje epidemija črnih koz; ta bolezen je od tedaj dalje postala endemična, zlasti v velikih mestih.²⁰ Toda majhni otroci na nagrobnikih največkrat niso bili niti omenjeni. Tudi smrtnost žensk je bila zaradi številnih nosečnosti pri veliko prezgodnji starosti zelo visoka; zakonsko dovoljena starost za poroko je bila za deklice 12 let!²¹

Raziskave so pokazale, da model pričakovane življenjske starosti, ki sta ga pripravila A. J. Coale and P. Demeny,²² nikakor ni primeren za ugotavljanje povprečne starosti prebivalstva v rimskem imperiju,²³ saj je podatkov veliko premalo; lahko služi le kot zanimiva primerjava. Če bi hoteli približno pravilno določiti strukturo starosti prebivalstva v določeni regiji, je treba vedeti, da je zelo pomembno vlogo vedno igralo lokalno okolje, posebej razširjenost endemičnih bolezni, pomemben dejavnik pa je bila ugodna ali neugodna geografska lega, mnogo bolj kot danes, ko je zdravstveno varstvo visoko

¹⁶ W. SCHEIDEL, *Emperors, aristocrats, and the grim reaper: towards a demographic profile of the Roman élite*, "Class. Quarterly" 49/1 (1999), 254–281.

¹⁷ W. SCHEIDEL, *Roman Age Structure: Evidence and Models*, "Journal of Roman Studies" 91 (2001), 1–26, posebej 25; CLAUS, *Probleme*, cit. (op. 3), 395–417.

¹⁸ M. MACKENSEN, *Körperbestattete Neonaten in der römischen Nekropole von Sempeter*, "Arheološki vestnik" 29 (1978), 336–342.

¹⁹ F. LAUBENHEIMER, *La mort des tout petits dans l'Occident romain*, v "Naissance et petite enfance dans l'Antiquité" (Orbis Biblicus et Orientalis 203), ur. V. Dasen, Fribourg, Göttingen 2004, 293–315, posebej 295–297; toda glej PARKIN, *Demography*, cit. (op. 4), 95 ss.

²⁰ R. J. in M. L. LITTMAN, *Galen and the Antonine Plague*, "American Journal of Philology" 94 (1973), 243–255; M. BUORA, *La peste antonina in Aquileia e nel territorio circostante*, v "Roma sul Danubio. Da Aquileia a Carnuntum lungo la via dell'ambra" (Cataloghi e monografie arch. dei Civici musei di Udine), Roma 2002, 93–97.

²¹ D. GOURÉVITCH, *La mort de la femme en couches et dans les suites de couches*, v F. Hinard (ur.) 1987 (cit. v op. 5), 187–193.

²² A. J. COALE, P. DEMENY, *Regional Model Life Tables and Stable Populations*, New York (Academic Press), 1983², 37 ss.

²³ SCHEIDEL, *Age Structure*, cit. (op. 20); PARKIN, *Demography*, cit. (op. 4), 79 ss.

razvito. Ne smemo podcenjevati učinka pogostih vojn in različnega izseljevanja, pogost vzrok visoke umrljivosti v antiki pa so bile tudi podhranjenost, tuberkuloza, diareja in malarija.²⁴ Podatki z nagrobnikov in pokopališč so neustrezni za študij antične demografije, pač pa jih lahko uporabimo za osvetlitev posameznih zanimivih pojavov.

Ni dvoma, da so prehrabene navade prispevale k zdravju in dolgoživosti ljudi kot tudi geografska lega naselbin in zdravo okolje z dobrim zrakom in svežo vodo.²⁵ Čeprav niso vsi enakega mnenja, je jasno, da sta na dolgoživost vplivala tako klima kot tudi primeren poklic.²⁶ Posebej nezdravo je bilo življenje v velikih mestih, kjer je bila zlasti v revnih četrtih higiena izjemno slaba. Velike količine najrazličnejših odpadkov in slabo urejena kanalizacija ter pomanjkanje sveže pitne vode so bili še dodatni razlogi za razne infekcije in bolezni tudi med premožnejšimi.²⁷ Še v novem veku je bila smrtnost v mestih mediteranskega sveta večja kot na podeželju.²⁸ V antiki so se dobro zavedali pomembnosti življenja v zdravem okolju in že Hipokrat je tej temi posvetil pomembno študijo *O podnebnju, vodah in krajih* (*De aere, aquis et locis*). Tudi drugi antični pisci, ki niso imeli zdravniške izobrazbe, so se tega zavedali; Plinij mlajši je v pismu prijatelju Domiciju Apolarisu (*Domitius Apollinaris*) zapisal, kako zelo zdravo je življenje na njegovem posestvu v kraju *Tifernum Tiberinum* v Umbriji, ki ga je primerjal s pogubnimi obalnimi območji Toskane, pogubnimi brez dvoma zaradi malarije. Plinij pravi: »*Predeli Toskane, tisti ob morju, imajo težko in nezdravo klimo; ta kraj pa je daleč od morja, pod Apenini, ki so eno najbolj zdravih pogorij /.../ ozračje je prijetno, pihlja, hudi vetrovi so veliko bolj redki. Veliko starih ljudi živi v teh krajih, vidiš lahko dede in pradede mladine, slišiš lahko stare zgodbe in izročila prednikov ...*« (*Ep.* 5.6.1). Nagrobni spomeniki iz emonskega prostora kot tudi z nekaterih območij Norika in Panonije pa sporočajo, da dedi in pradedi tudi v teh krajih niso bili redkost.

3 ZAOKROŽANJE STAROSTI – ZNAK POMANJKLJIVE ROMANIZACIJE?

Gradivo iz rimskih napisov zahodnega dela imperija kaže, da so v času pred cesarjem Avgustom zelo redko beležili starosti umrlih na nagrobnikih, nato pa se je ta navada razširila in dosegla višek v krščanskih nagrobnih napisih. Lokalne razlike pa so bile izredno velike: na nagrobnikih severne Italije so bile navedbe starosti redke, medtem ko so npr. v Afriki predstavljale pravilo, prav tako tudi na območju Emone in v Noriku in Panoniji, kjer so veliko nagrobnih spomenikov postavljali starim ljudem. Zaokrožanje starosti je bilo v rimskih časih običajen pojav, kot tudi to, da so starosti umrlih otrok in mladih do 25. leta starosti navajali bolj natančno kot po 25. letu. To potrjujejo tako

²⁴ W. SCHEIDEL, *Measuring Sex, Age and Death in the Roman Empire. Explorations in Ancient Demography* (JRA Suppl. 21), Ann Arbor 1996, 139 ss.

²⁵ SZILÁGYI, *Westeuropäische Provinzen*, cit. (op. 1), 154.

²⁶ I. KAJANTO, *On the Problem of the Average Duration of Life in the Roman Empire*, "Annales Acad. Sc. Fennicae (ser. B)" 153/2 (1968), 21.

²⁷ FRIER, *Demography*, cit. (op. 18), 793–795.

²⁸ DUNCAN-JONES, *Structure*, cit. (op. 9), 104.

statistični podatki za cel rimski imperij kot specifične študije posameznih regij ali mest.²⁹ Žal pa starosti pogosto niso navedene; vzrokov za opuščanje navedb starosti je veliko: običaj, moda, nevednost in še cela vrsta manj očitnih. Zanimivo je, da novonajdeni napisi načeloma potrjujejo od prej znan vzorec, značilen za določeno regijo.

Pod cesarjem Avgustom so za rimske državljane uvedli obvezno prijavo rojstev (*lex Aelia Sentia* iz leta 4 po Kr. in *Papia Poppaea* iz leta 9).³⁰ Vendar pa ne obstajajo podatki o tem, da bi bili tisti, ki niso prijavili rojstva, kaznovani, tako kot so bili tisti, ki se niso prijavili ob priliki popisa prebivalstva.³¹ Skozi vso antiko bi vsak prebivalec načeloma lahko pokazal dokument, ki bi izkazoval njegovo starost, npr. na sodišču ali kjerkoli drugje, kjer bi bilo to potrebno. Vendar pa se zdi, da obvestila o rojstvu niso bila obvezna, in starost sta lahko potrdila ali priča ali pa dokument, ki ga je vsak dobil ob popisu prebivalstva.³² Vedeti za svojo starost je bilo predvsem pomembno za mlade med 18. in 25. letom starosti, ko so postali polnoletni. Pogosto je bilo potrebno izkazati svojo starost z dokumentom, kot npr. v primerih, ko je šlo za zakonito starost za razna uradna delovna mesta ali za rekrute, starost, ko mladi niso imeli več pravice do državne pomoči s hrano (*alimenta*), starost, ko so lahko osvobodili sužnja oz. bili osvobojeni, ipd. Kljub vsemu pa se je neredko zgodilo, da je bilo potrebno v teku uradne procedure starost določiti glede na zunanji izgled, saj se sicer izraz »določitev starosti po izgledu telesa« (*probatio aetatis ex aspectu corporis*) ne bi pojavil v uradnih besedilih (kot npr. *Dig.*, 4, 4, 32).

Obstoj dokazil o rojstvu je za 2. stoletje po Kr. dokumentiran v pogosto citiranem odlomku iz Apuleja, v katerem omenja ponarejeno starost bogate vdove Pudentile in se čudi, kako je bilo to mogoče, ko pa je vendar tako lahko dokazati pravo starost, saj je potrdilo o starosti uradno vpisano v register matičnega urada v provinci (*tabularium provinciae*); javno dostopno je vsakomur, hrani pa se lahko tudi doma (*Apologia* 89). Če je odlomek iz *Zgodovine cesarjev* (*Historia Augusta*) pravilno razložen (*vita Marci* 9, 7–8), pa je pod Markom Avrelijem postala prijava otrokovega rojstva obvezna za vse skupine prebivalstva, tudi za vse tiste, ki so bili prej izključeni, kot npr. nezakonski otroci.³³

Mócsy je predlagal več razlag, zakaj ljudje niso poznali svoje natančne starosti. Načeloma naj bi imel vsak prebivalec rimskega imperija potrdilo o rojstvu. Zelo verjetno pa v resnici večina tega ni imela, saj so mnogi živeli daleč od provincialnih matičnih uradov, ki so bili vedno v glavnem mestu province. A tudi tistim, ki so dejansko imeli potrdilo, ne bi bilo mogoče izračunati leta rojstva, če ne bi imeli na razpolago še liste konzulov ali let vladanja rimskih cesarjev. Nekaj staršev pa niti ni prijavilo rojstva svojih otrok.³⁴ Ne glede na vzrok je očitno, da večina ljudi ni vedela za natančna leta svoje starosti. Prebivalstvu na podeželju se praviloma ni zdelo pomembno, ali imajo potrdila o rojstvu ali ne. Večina ni razmišljala o tem, da bi ga kdajkoli potrebovala na sodišču ali za kakršenkoli

drug uradni postopek. Po mnenju Mócsyja, ki je analiziral različne možnosti, je visok odstotek zaokroževanja starosti treba pripisati dejstvu, da se prebivalstvo ni menilo za določene rimske pravne in administrativne norme, kar pa bi hkrati pomenilo, da je lokalno uradništvo učinkovito poslovalo na svoj način.³⁵ Na drugi strani pa velja za eno glavnih značilnosti romanizacije ravno uvajanje rimskih administrativnih postopkov.

V velikih mestih, kot sta bili npr. Rim in Ostija, so otrokom pogosto postavljali nagrobne spomenike, bolj redko pa starejšim ljudem. Nekateri so to povezovali z dejstvom, da so se v večjih mestih ljudje bolj zavedali tega, kako zelo težko je vedeti za natančno starost umrlih odraslih oseb, medtem ko je bilo lažje izračunati točno starost otrok. Zato so začeli opuščati navajanje starosti odraslih, medtem ko se je ljudjem na podeželju zdelo prav, da starosti navajajo, pa četudi so vedeli, da so številke le približne.³⁶ Še vedno pa ostaja neodgovorjeno vprašanje, zakaj so sploh tako pogosto navajali starosti glede na to, da to nikakor ni bilo potrebno, in da tega pogosto niso počeli niti člani mestnih elit, ki so bili drugim za vzgled, kot lahko deloma opazamo tudi v Emoni in Celeji.

Na prostoru, ki ga obravnavamo, je večina prebivalstva, predvsem tudi podeželskega, menila, da je bila navedba starosti eden pomembnih podatkov, ki ni smel manjkati na njihovih nagrobnikih. Vsakih pet let sta župana vsakega avtonomnega rimskega mesta – župana sta bila vedno dva hkrati – organizirala popis prebivalstva, ne le v mestu ampak tudi na podeželju.³⁷ To je bil dogodek, ki je bil za preprostega človeka eden pomembnejših v njegovem življenju in zelo dobra prilika za ugotavljanje posameznikove starosti. Popis so spremljali razni zanimivi dogodki, tržni dan, prihod sorodnikov iz različnih vasi, obiskovanje sorodnikov in prijateljev v mestu, skratka priložnost za srečanje ljudi in sklepanje kupcij. Če starost nekoga, ki je bil prvič na popisu, ni bila natančno znana, je bila ocenjena na oko in zaokrožena na mnogokratnik števila 5. Po petih letih, ob priliki ponovnega popisa prebivalstva, so približno ugotovljeni številki dodali naslednjih pet let in sklepamo lahko, da so bile številke teoretično bolj ali manj pravilne vsaj v okviru petih let, to pa bi lahko deloma razložilo, zakaj je toliko starosti zaokroženih na mnogokratnik števila 5. Morda bi lahko sklepali, da so bili iz napisov znani stoletniki dejansko stari čez 95 let ali pa vsaj čez 90 let, če menimo, da je postajalo zavedanje o lastni starosti z leti vse bolj nenatančno, čemur je botrovala še izguba spomina. V mnogih primerih so jim postavili nagrobnik oz. jih na nagrobniku omenili prav zato, ker so bili tako stari oz. so menili, da so tako stari.

Nekateri podatki kažejo, da je bilo zaokrožanje starosti znak splošne nepismenosti in nizke ravni izobrazbe, zato ni izključeno, da so tudi podatki iz uradnih virov kot npr. izjave udeležencev pri popisu prebivalcev lahko enako nezanesljivi kot navedbe na nagrobnikih. Po drugi strani pa se zdi, da nepoznavanja lastne starosti – glede na to, da jo je bilo dejansko težko ugotoviti – ne moremo enačiti z nepismenostjo in še manj z nizko stopnjo romanizacije. Načeloma velja, da so si znali pripadniki mestne elite in

²⁹ Prim. za Bononijo (Bologna), A. DONATI, *Contributo alla demografia di Bologna romana: i dati biometrici*, "Il Carrobbio" 4 (1978), 177–184.

³⁰ G. BARBIERI, v "Dizionario epigrafico", s.v.

³¹ PARKIN, *Old Age*, cit. (op. 7), 178–180.

³² ID., *ibid.*, 181 ss.

³³ MÓCSY, *Unkenntnis*, cit. (op. 12), 410 ss.

³⁴ A. MÓCSY, *Das schätzungsweise angegebene Lebensalter auf römischen Grabinschriften*, "Das Altertum" 12/2 (1966), 108–111.

³⁵ MÓCSY, *Unkenntnis*, cit. (op. 12), 418–419.

³⁶ KAJANTO, *Problem*, cit. (op. 26), 13 ss.

³⁷ PARKIN, *Old Age*, cit. (n. 7), p. 182 ss.

rimске vojske starost izračunati bolj točno kot navadni ljudje, toda izkazalo se je, da so celo vojaki, ki so jim zelo natančno šteli leta, pogosto zaokrožali svojo starost.³⁸

Ni težko razložiti, zakaj so na nagrobnikih včasih leta zaokrožena, število mesecev pa je natančno navedeno. Kot smo videli, starosti ni bilo lahko ugotavljati brez dostopnega seznama konzulov, medtem ko je bil letni koledar, ki je vseboval vse religiozne praznike in druge slavnosti, vsakomur dostopen.³⁹ Rojstni dnevi so bili pomemben družinski praznik in so se vedno praznovali.⁴⁰ Splošno zaokrožanje starosti v provincah ne pomeni, da se lokalno prebivalstvo ne bi brigalo za svojo starost, kot se splošno misli, ampak da ni poznalo natančnega števila svojih let, kar ni eno in isto. Kritiki hipoteze, da je bilo zaokrožanje let posledica popisa prebivalstva vsakih pet let,⁴¹ menijo, da za sorodnike umrlega ni bilo niti najmanj lahko vedeti, koliko popisov prebivalstva se je zgodilo od njegovega rojstva, in zakaj ne bi upoštevali let 1, 2, 3 in 4, čeprav se je popis dogajal vsakih pet let.⁴² Kajanto je opozoril, da so tudi stari Grki starost v svojih nagrobnih napisih zaokrožali, kar omaja hipotezo o vplivu popisa prebivalstva vsakih pet let, ki ga Grki niso poznali.⁴³ Druga razlaga pa temelji na kolektivni psihologiji in jo potrjujejo raziskave modernih kultur: veliko ljudi ima posebno nagnjenje do števil, ki so mnogokratniki števil 5 in 10, in radi zaokrožajo starosti ljudi, ki jih ne poznajo dobro.⁴⁴

Ljudje verjetno niso hoteli namerno zavajati svoje soseske s tem, da bi na nagrobni-ke dali vklesati napačne starosti. Zato lahko sklepamo, da so skušali najti način, kako vsaj približno določiti svojo starost. To bi bilo verjetno najlažje, če bi si vsakih pet let zabeležili, da se je zgodil popis prebivalstva, in bi na ta način šteli leta vsako leto na svoj rojstni dan. Mnogokratnike števila 5 pa bi bilo mogoče deloma pojasniti z dejstvom, da mnogo ljudi že na začetku ni vedelo za svojo natančno starost. Zaokrožanje starosti je torej le manj pomemben vidik romanizacije, zlasti glede na to, da postavljanje kamnitih nagrobnikov velja za pomemben element romanizirane družbe.

4 DOMNEVNI STOLETNIKI V ZALEDJU EMONE IN SOSEDNJEM NORIŠKO-PANONSKEM OBMOČJU

Veliko število stoletnikov na tem območju je nedvomno zanimivo. To so bili ljudje, ki so dočakali starost 95 let in več ali pa vsaj 90 let in več; W. Scheidel, ki je analiziral noriške nagrobneke, je prišel do sklepa, da so skoraj vse starosti ljudi, starih čez 70 let, zaokrožene, opazil pa je tudi, da je števil, ki se končajo z 0, več kot števil, ki se končajo s 5; starosti so

zaokrožali vedno navzgor, proti višjemu številu, nikdar obratno.⁴⁵ V Akvileji (ki je bila izhodišče za prodor rimske civilizacije v Norik in Panonijo), Tergestu, Emoni in Celeji so starosti na nagrobnikih navedene veliko bolj redko in načeloma so nižje.⁴⁶ Deloma bi to utegnili biti posledica neizogibno slabših pogojev življenja v mestih, predvsem pa različnih običajev, povezanih s tem, kako ohraniti spomin na pokojnika. Življenje v mestih je bilo vedno drugačno od življenja na podežlju. V staroselskem okolju so stari ljudje verjetno uživali več ugleda in spoštovanja (*auctoritas*) kot v mestih in bili cenjeni v svoji skupnosti, ki je koristno uporabila njihovo znanje in izkušnje. Stoletniki so bili na nagrobnikih ovekovečeni brez dvoma zato, ker so bili nekaj izjemnega.

Stoletniki so na prostoru, ki ga obravnavamo, zgoščeni na območju med Akvilejo in Emono, Emono in Celejo in med Celejo in Virunom, Poetoviono in Flavijo Solvo (*sl. 1*). Par stoletnikov je omenjen na nagrobni plošči z Iga, na kateri sta v reliefu upodobljeni tudi glavi žene in moža, in sicer v niši nad napisom. Nagrobnik je dal postaviti Fronton še za življenja zase in za svojo še živečo ženo Sekundo, morda zato, ker sta bila že v letih, ali pa ob priliki, ko je umrla Bugija, ki je bila stara 60 let in je omenjena za njima. Dve vrstici za njunima imenoma sta začasno ostali prazni (peta in šesta), zelo verjetno, da bi po njuni smrti dodali njune starosti. To se je dejansko zgodilo in zapisali so jih v peto vrstico: eden in drugi naj bi bila stara sto let: (*o(bitus) an(norum) C et o(bita) an(norum) C*); v šesti vrstici pa je vrezano le *et* (in), morda še za kakšnega člana družine, prvotno pa je bila zelo verjetno puščena prazna zato, ker so pričakovali, da bo izpolnjena z dolgo številko (sestavljeno iz več črk). Za Bugijo sledijo imena drugih oseb: Fronton in Lucij, ki sta umrla stara prvi 50, drugi 70 let (*AII* 186; *Sl. 2*). Z istega območja je znana nagrobna plošča, ki so jo prav tako postavili staroselci: Seko (*Secco*) in Rega sta bila stara prvi 50 in druga 40 let, njun sin Rustik (*Rusticus*) le 20 let, medtem ko je bila njihova babica Manuna stara sto let (*AII* 195). V oči pade zaokrožanje starosti na mnogokratnike števila 10, kar je značilno tudi za širšo regijo.

³⁸ MÓCSY, *Unkenntnis*, cit. (op. 12), 391; SCHEIDEL, *Measuring*, cit. (op. 24), 93 ss.

³⁹ M. MILIČEVIĆ, *Rimski kalendar* (Biblioteka Latina et Graeca, Radovi 8), Zagreb 1990.

⁴⁰ I. RAMELLI, *Osservazioni sul concetto di "giorno natalizio" nel mondo greco e romano e sull'espressione di Seneca dies aeterni natalis, "Arys" 2* (1999), 339–342.

⁴¹ Glej npr. R. ETIENNE, *Démographie et épigraphie*, v "Atti del terzo congresso intern. di epigrafia greca e latina", Roma 1959, 415–424, posebej 420.

⁴² Glej npr. Y. LE BOHEC, « *Peut-on compter la mort* » des soldats de la IIIe Légion Auguste ?, v F. Hinard (ur.) 1987 (cit. v op. 5), 63–64.

⁴³ KAJANTO, *Problem*, cit. (op. 26), 18.

⁴⁴ LE BOHEC, *Peut-on compter*, cit. (op. 42), 63–64.

⁴⁵ W. SCHEIDEL, Zur Angabe des Lebensalters in den römischen Grabinschriften Österreichs, "Römisches Österreich" 19/20, 1991–1992, 143–159.

⁴⁶ Gradivo iz Akvileje je zbral J. B. BRUSIN, *Inscriptiones Aquileiae*, I–III (ur. M. Buora), Udine 1991–1993; za Tergeste glej v CIL V in C. ZACCARIA, *Regio X Venetia et Histria. Tergeste – Ager Tergestinus et Tergesti adtributus*, "Supplementa Italica", n.s. 10 (Roma 1992), 139–283; za Emono v CIL III in M. ŠAŠEL KOS, *The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia / Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije* (Situla 35), Ljubljana, 1997.

Slika 2: Nagrobnik za stoletnika Frontona in njegovo družino

Stoletnika poznamo tudi iz Trbovelj (z območja med Emono in Celejo): Vibij Sekund je dal še za življenja postaviti sebi in svoji družini marmorni sarkofag. Zdi se, da so »sto let« (*an(norum) C*) dodali naknadno, saj so črke vklesane na okvir napisnega polja. Njegova žena Cerula naj bi bila stara 90 let, njuna hčerka Vibija Avita pa le 22 let, enako tudi Valerija Marcelina, druga mlada ženska, ki je omenjena na nagrobniku (AIJ 21). Na nagrobniku, ki je bil vzidan v »Vratih s starinami« na Gosposki ulici v Celju, in je po vsej verjetnosti izviral iz Celeje, je omenjen Itonov osvobojenec (njegovo ime ni ohranjeno), star 100 let, in njegova žena Boniata, stara 60 let. Tudi starosti vseh drugih članov njune družine so zaokrožene na mnogokratnike števila 10 (AIJ 51). Blizu Trbovelj, med vasicama Plesko in Loke, je v cerkev sv. Križa v Retjah vzidan nagrobnik Diastumara, ki je umrl star 100 let, njegova žena Koma je imela le 75 let, sinova pa mnogo manj: Viator jih je imel 50, Krisp 45, hčerkin leta pa niso ohranjena (CIL III 5144a = 11683).

Nagrobnik stoletnika Atelouda je bil najden v Spodnjih Dovžah, vasici med antično Celejo in Jueno (*Iuenna*), verjetno iz 2. stoletja po Kr. Spodaj je odlomljen, zato se za starost njegove žene Boniate ne ve, niti ne za imena drugih umrlih družinskih članov (ILJug 365). Naslednji stoletnik je znan z nagrobnika iz Šentjanža pri Dravogradu; njegova žena Sukcesa naj bi dočakala 101 leto in zanimivo je, da njena leta niso zaokrožena (RIS 397). Na odlomku nagrobnika, ki je bil najden v Stranica (Slov. Konjice, območje med Celejo in Poetovionom), je omenjen nekdo, ki ni znan po imenu, umrl je star 20 let, Nona je dočakala 100 let, sin Sukces (*Successus*) pa je bil star 50 let (AIJ 76). V Joanneu v Gradcu je shranjen nagrobnik iz Jurišne vasi pri Tinjah na Pohorju, na katerem so omenjeni člani staroselske družine brez rimskega državljanstva; starosti vseh so zaokrožene na mnogokratnik števila 10.⁴⁷ *Excingomarus* je bil star 100 let, navedene starosti drugih pa so 60, 80 (dvakrat), 70 in 50 let. Na območju Flavije Solve, severno od Poetovione, je bil na gradu Grottenhofen pri Kaindorfu odkrit nagrobnik za Titijo Katukono (*Catuko*), ki je zdaj v Joanneu; starost te gospe je navedena kot 120 let (RIS 131).⁴⁸

Na odlomku nagrobnika s Kovaškega Vrha pri Oplotnici, na območju kamnolomov pohorskega marmorja med Celejo in Poetovionom (pri vaseh Hudinja, Vitanje in Šmartno nad Slovensko Bistrico) je omenjen Indibio, ki naj bi bil star 100 let, njegova žena Kourtula pa 70 (*ILLPRON* 1798).⁴⁹ V Mali Gorci pri Št. Lenartu nad Laškim (med Emono in Celejo) je sin Latin postavil nagrobnik za svoje starše Tercija in Tercijo: oba naj bi dočakala 100 let (*ILLPRON* 1855). V Šavni Peči pri Zidanem Mostu je bil najden zelo poškodovan nagrobnik, ki je zdaj v muzeju v Laškem (AIJ 24): le zadnja vrstica je ohranjena v celoti, omenja pa 100 let staro žensko. Na odlomku nagrobnika z Ajdovskega gradca nad Vranjim pri Sevnici ni ohranjeno nobeno ime, le starost enega od pokojnikov, ki naj bi bila 120 let (AIJ 36).

Deset km zahodno od Zagreba, v Potsusedu, je bila pri kamnolomu odkrita nedokončana nagrobna plošča z napisom, ki je v celoti ohranjen. Postavljena je bila v spomin na stoletnika Gaja Julija Adietumara in njegovo ženo Sporilo, staro 50 let (AIJ 482). Drugod v Noriku in Panoniji so stoletniki le redko dokumentirani, nekaj več jih je znanih le iz okolice Vindobone.⁵⁰

Čeprav je res, da je bilo obravnavano območje hribovito, voda in gozdovi pa čisti, kar so vsekakor pomembni dejavniki, ki vplivajo na demografijo, podobno kot tudi kakovost hrane in prehrabene navade, je jasno, da gradivo z ohranjenih napisov ne dovoljuje nobenega sklepanja o antični demografiji. Razlike v posameznih regijah pa so gotovo obstajale, saj so v Sloveniji npr. še danes vidne; povprečna pričakovana starost je namreč dve do tri leta daljša na zahodu kot na vzhodu Slovenije.⁵¹ Za primerjavo pa

⁴⁷ AIJ 89 = CIL III 11711; prim. PARKIN, *Old Age*, cit. (op. 7), 31.

⁴⁸ H. GRAßL, *Die älteste Römerin – eine Steirerin? Ein Beitrag zur Frage des Höchstalters in der Antike*, "Schild von Steier (Festschrift Modrijan)" 15/16 (1978–1979), 101–104.

⁴⁹ S. P(AHIČ), "Varstvo spomenikov" 21 (1977), 230.

⁵⁰ CIL III 4555; 11301; 15196,2 (starost 150 let je lahko pomota); 4600, 4604 (provenience slednjih ni gotova).

⁵¹ M. ŠIRCELJ, *Tablice umrljivosti prebivalstva Slovenije 1980–1982 – 1994–1995 (Life Tables for the Population of Slovenia 1980–1982 – 1994–1995)*, Ljubljana 1997.

lahko dodamo, da je v Sloveniji, ki ima dva milijona prebivalcev, 117 stoletnikov;⁵² v rimskem času jih je bilo proporcionalno gotovo mnogo manj.

Ti nagrobniki, ki so vsi pripadali staroselskemu prebivalstvu, zgolj osvetljujejo običaj, da so se družine rade in s spoštovanjem spominjale svojih najstarejših članov. To zelo verjetno pomeni, da so vlogo starih ljudi v teh lokalnih skupnostih imeli za pomembno. Do nedavnega so prebivalci nekaterih predelov Albanije živeli po tradicionalnih pravilih, ki so se uveljavila pred več stoletji in so bila zapisana v 19. stoletju. Mladi so morali stare ljudi spoštovati in jih ubogati ter spolnjevati njihove ukaze, kajti starčki so bili izkušeni in »so že šli čez vse faze družbenega razvoja«.⁵³ V antiki se je odnos do starih ljudi zelo razlikoval; pri nekaterih ljudstvih izven meja rimskega imperija so bili starčki odrinjeni na sam rob družbe, ponekod so jih celo ubijali, deloma zaradi splošnega pomanjkanja hrane, tako npr. pri germanskih Herulih, sarmatskih Jazigih in celo pri Ligurijcih v severni Galiji.⁵⁴ V grško-rimskem svetu se je odnos do starih razlikoval od dežele do dežele v razponu od strpnosti do spoštovanja. Načeloma so bili odrinjeni na rob družbe, kar Ciceronov esej o starosti (*Cato Maior de Senectute*) in Plutarhov o tem, »Ali se starec lahko udeležuje v javnem življenju«, prejkone potrjujeta. Oba avtorja namreč menita, da bi stari ljudje načeloma zaslužili več spoštovanja in ugleda, kot ju običajno uživajo. Toda regionalne razlike so nedvomno obstajale in v rimskem imperiju so v nekaterih skupnostih stare ljudi bolj spoštovali kot drugod.

5 PRI PLINIJU IN LUKIJANU OMENJENI STOLETNIKI

V enciklopediji naravoslovja Plinija starejšega (umrl je med izbruhom Vezuva leta 79 po Kr.) in v eseju »Osemdesetletniki«, ki ga je napisal grški govornik, filozof in esejist Lukijan iz Samosate (2. stoletje po Kr.), je ohranjenih nekaj zanimivih podatkov o stoletnikih. Ko Plinij omenja nedavni popis prebivalstva, ki sta ga zaukazala cesarja flavijske dinastije Vespazijan in njegov sin Tit leta 74 po Kr., navede tudi primere posameznikov iz severne Italije, ki so svojo starost ocenili na več kot sto let (*N. h.* 7, 162–164). Podobno piše tudi Flegon iz Tralesa (*Phlegon, FGrHist* 257, fr. 37), torej si Plinij tega ni izmislil.⁵⁵ Plinij piše, da je v Osmi italjski regiji Emiliji kar petdeset posameznikov navedlo, da so stari 100 let, čez trideset pa, da so stari več kot 100 let. V Parmi so trije trdili, da so stari 120 let, in dva, da sta stara 125 let. Nekaj posameznikov, ki naj bi bili stari več kot 100 let, se je dalo popisati v Briksiji, Placentiji, Faventiji in Bononiji. V Ariminu naj bi bil neki Mark Aponij star 140 let, neka Tertula pa 137 let; v Veleji naj bi bilo šest oseb starih 110 let, štiri 120 let in ena 140 let. Tako visoka leta so zabeležena tudi v dveh napisih: iz Akvileje je znana 135 let stara ženska (*CIL* V 8595), na nagrobniku iz Mediolana pa Mitrov (?) svečenik iste starosti (*CIL* V 5704), medtem ko so drugod v severni Italiji stoletniki v napisih izjema.

Starosti preko 120 let so v antiki veljale za ekstremne še možne; temeljile so na seštevku treh generacij, to je bila npr. starost starega Nestorja iz Iliade, ali pa so bile enačene s »stoletjem« (*saeculum*);⁵⁶ dejansko so absurdno pretirane in nemogoče.⁵⁷ Plinij malo pred opisom popisa prebivalstva razpravlja o mitičnih starostih (*mirabilia*), ki so bile ali izmišljene ali pa je antični človek zamenjal leta z letnimi časi ali lunarnimi cikli. Če Plinij o njih ni dvomil, so bile očitno sprejete kot verodostojne v uradnih dokumentih. V vsakem primeru pa velja, da je bilo vedno in povsod nekaj oseb izjemno starih. Plinij med starimi omenja tudi zelo konkretno osebo: Lucija Voluzija Saturnina, ki je bil leta 3 po Kr. konzul in proti koncu svoje kariere guverner province Dalmacije. Tedaj je bil že star, pravi Plinij, blizu 70 let, a izjemno aktiven. Doživel je 93 let (*Nat. hist.* 7, 62).

Lukijan je svoj esej o slavnih »stoletnikih« (*Makrobioi*: v grščini pomeni *makrós* »dolg«, *bíos* pa življenje) posvetil prijatelju Kvintilu in mu ga podaril ob slovesnosti, ko so dali njegovemu drugemu sinu ime. To je bila velika svečanost in Lukijanov esej je bil zelo primerno darilo, saj vsak želi svojemu otroku dolgo in srečno življenje. Lukijan pravi, da je opisal može, »ki so dočakali visoko starost zdravega duha in okretnege telesa«. Ko je najprej omenil dolgoživa ljudstva kot npr. Sere, ki niso pili ničesar drugega kot vodo, ali Kaldejce, ki so jedli ječmenov kruh, ki jim je ohranil dober vid, je dodal: »Lahko ti zelo ustrezno pokažem, da so tvoja upanja in pričakovanja zlahko dosegljiva, kajti ljudje, ki skrbijo za primerno telesno vadbo in zdravo prehrano, v vsakem okolju in v vsakem podnebjju dočakajo visoko starost.«

Lukijan je začel s kralji in politiki: Masinisa, kralj afriških Mavruzijev in zaveznik Rimljanov proti Kartažanom, je doživel 90 let, kar potrjuje Salustijev podatek, da so bili Afričani dolgoživa rasa. Med dolgoživimi je bilo tudi veliko filozofov, od Demokrita, Solona in samega Platona, ki je dočakal 81 let, do Zenona in Karneada. Med njimi je bilo tudi več zgodovinarjev, npr. Polibij, ki je padel s konja pri 82. letih. Tudi nekateri slavni govorniki so bili stari, tako Gorgias, ki je dočakal 108 let. Ko so ga vprašali, čemu se ima zahvaliti za tako visoko starost in zdravje, je povedal, da ni nikdar sprejel nobenega vabila na večerjo! Izokrat je npr. napisal svoj Panegirik pri 96. letih; pri 99. pa se je poslovil od življenja, ko je izvedel, da je makedonski kralj Filip (oče Aleksandra velikega) premagal Atence pri Hajroneji. Eden slavnih starčkov je bil tudi ilirski kralj Bardilis, ki se je v vojni proti istemu kralju Filipu pri 99. letih bojeval na konju. Ilirska vojska je bila tedaj poražena zaradi boljše makedonske strategije in morda je v tej bitki, v kateri je padlo 7000 ilirskih vojakov, Bardilis padel s konja in se ubil, morda pa je bitko celo preživel.

⁵² Podatki Statističnega urada Republike Slovenije.

⁵³ M. BERISHA], *Skruta moč bese. Dodatek: Skenderbegov kanon (The Hidden Power of the Besa. Appendix: The Canon of Skenderbeg)*, Ljubljana 2004, 19.

⁵⁴ PARKIN, *Old Age*, cit. (op. 7), 259 ss., s citati iz antične literature.

⁵⁵ PARKIN, *Old Age*, cit. (op. 7), 38–39; 185 ss.

⁵⁶ H. GRAßL, *Die älteste Römerin* cit. (op. 48), 101–104.

⁵⁷ PARKIN, *Old Age*, cit. (op. 7), p. 45; prim. A. R. THATCHER, V. KANNISTO, J. W. VAUPEL, *The Force of Mortality at Ages 80 to 120* (Monographs on Population Aging, 5), Odense 1998.

6 DODATEK - STOLETNIK IZ SISCIE (SISAK)

Slika 3: Nagrobna plošča za vodjo komikov Leburno

Poseben primer je poznorimski nagrobnik iz Siska, ki je bil postavljen za vodjo igralcev komičnih vlog (*magister mimariorum*); hrani se v Madžarskem narodnem muzeju v Budimpešti (AIJ 570; Sl. 3).

D(IS) M(ANIBUS). / POSITUS EST HIC LEBURNA, / MAGISTER
MIMARIORUM / QUI VICXIT (!) ANNOS PLUS / MINUS CENTUM. /
ALIQUOTIENS MORTUUS / SUM SED SIC NUMQUAM. / OPTO VOS
AD SUPEROS BENE / [VA]LER<A>E.⁵⁸

Prevod: Božanskim duhovom umrlih. Tu leži Leburna, vodja igralcev komičnih vlog, ki je živel več ali manj sto let. »Umrli sem nekajkrat, a nikdar na ta način. Želim vam, da se imate lepo na zgornjem svetu«.

Ime Leburna se pojavi le v tem primeru, izpeljano je iz imena severnojadranskega ljudstva Liburnov. Podobno duhovit nagrobni napis za grško igralko v pantomimih Basilo je znan tudi iz Akvileje (*Inscriptiones Aquileiae* 710);⁵⁹ umrla je na turneji v Akvileji, kjer je moralo biti grško govoreče občinstvo bolj številno, kot bi to pričakovali.⁶⁰ *Mimi* in *mimae* (igralci in igralki komičnih vlog) so dobro dokumentirani na napisih, posebej v Rimu in drugih mestih v Italiji,⁶¹ bolj redko pa v mestih v provincah. Leburnovi sorodniki ali njegov dedič so očitno želeli, da bi nagrobni napis odražal njegov poklic

⁵⁸ Podčrtane črke so videli le prvi prepisovalci.

⁵⁹ C. ZACCARIA, *Testimonianze epigrafiche di spettacoli teatrali e di attori nella Cisalpina romana*, v "Spettacolo in Aquileia e nella Cisalpina romana" (Antichità Altoadr. 41), Udine 1994, 86 št. 1.

⁶⁰ L. BOFFO, *Epigrafia e "cultura" greca in Aquileia romana*, v "ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ. Miscellanea epigrafica in onore di Lidio Gasperini", ur. G. Paci, Roma 2000, 130–132.

⁶¹ Za Galijo Cisalpino glej ZACCARIA, *Testimonianze*, cit. (op. 59), 69–98.

zabavanja publike, saj je znano, da gledališko uprizarjanje življenja in smrti pogosto na nasprotujoč si način združuje smeh in smrt.⁶² Razne smrti, ki jih je Leburna zaigral v času svojega življenja, so bile gotovo bolj smešne kot žalostne. Leburna je bil nedvomno zelo star, najmanj 90 let, četudi morda ni bil stoletnik, k njegovi dolgoživosti pa je gotovo doprinesel tudi njegov poklic, saj so morali biti igralci in plesalci v dobri fizični kondiciji.

Kot nasprotje obeležja smrti stoletnika pa lahko navedemo nagrobnik iz Siscije za šestletnega otroka; na njem je čas njegovega življenja naveden zelo natančno: podobno natančne navedbe starosti otrok so znane iz nagrobnih napisov po celem imperiju. Napis iz Siscije je posebej zanimiv zato, ker navaja tudi ure noči (AIJ 572):

Dom(us) aet[erna] / Gaudenti[o] / filio piissim[o] / qui vix(it) an(nos) VI, / m(enses) VI, d(ies) X, h(orae) n(octis) / VIII. Fati m(unus) c(omplevit).

Prevod: Večni dom. Gavdentiju, zelo vdanemu sinu, ki je živel 6 let, 6 mesecev, 10 dni in 8 ur noči. Izpolnil je nalogo, ki mu jo je naložila usoda.

KRATICE

AIJ = V. Hoffiller, B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslawien*, Heft I: *Noricum und Pannonia Superior*, Zagreb 1938.

CIL = *Corpus inscriptionum Latinarum*.

ILJug = A. et J. Šašel, *Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt* (Situla 5), Ljubljana 1963; iidem, *Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt* (Situla 19), 1978; iidem, *Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt* (Situla 25), 1986.

ILLPRON *Inscriptionum lapidariarum Latinarum provinciae Norici Indices* (compos. M. Hainzmann, P. Schubert), Fasc. I (1986); II–III (1987).

RIS = E. Weber, *Die römischen Inschriften der Steiermark*, Graz 1969.

Kontaktne informacije:

Marjeta Šašel Kos

mkos@zrc-sazu.si

⁶² L. CALLEBAT, *Le rire et la mort. Effets d'exclusion et dramaturgie*, v F. Hinard (ur.) 1987 (cit. v op. 5), 257–262.